

[https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3\(7\)-14](https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3(7)-14)
FTAMP: 17.01.07

Ж. Секей*, Г.Б. Саганаева

Шәкәрім университеті,

071412, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Глинка к-сі, 20 А

*ORCID: 0000-0002-0984-7860

*e-mail: janbota2010@mail.ru

БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯ ЖӘНЕ ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР: ГЕНДЕРЛІК ТӘРБИЕ АСПЕКТІСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі балалар әдебиетіндегі заманауи технология мен отбасылық құндылықтар мәселесі сөз етіледі. Технология дамыған заманда жасанды интеллект, робототехника көрініс тапқан шығармаларға деген қызығушылықтан зерттеудің өзектілігі туындайды. Мақаланың мақсаты – жазушы Д.Мамырбаеваның туындыларындағы бағдарламау арқылы жасалған робот-адамдар бойындағы сүйіспеншілік, мейірімділік, ізгілік сияқты қасиеттер мен отбасылық құндылықтардың көркемдік қызметін айқындау. Әсіресе әке-робот, ана-робот образдарына қатысты отбасындағы ер мен әйел, бала образдары арқылы көрініс тапқан гендерлік тәрбие аспектісін талдау арқылы жас оқырмандарды тәрбиелеудегі отбасылық құндылықтардың ықпалы тілге етіледі.

Зерттеу нәтижесінде туындылардағы заманауи технологиялардың тек сюжеттік және фантастикалық тұрғыдан ғана емес, отбасылық құндылықтар мен адамгершілік қасиеттерді дәріптеу үшін қызмет ететіні айқындалады. «Робот. Вирус. Сезім» әңгімесіндегі роботтар әлемі мен робот кейіпкерлер сүйіспеншілік, мейірімділік, ізгілік ұғымдарымен сабақтастырылып, адам бойындағы ізгі қасиеттер мен сезімдердің технология мен қайсыбір бағдарламалаудан әрқашан биік тұратындығын баса айтады. Ал «Роботтар отбасы» әңгімесіндегі әке-робот, ана-робот, бала-робот образдары арқылы олардың отбасылық құндылықтарды толық бере алмайтындығын көрсетеді. Осы ретте ананың, әкенің, баланың отбасында алатын орнын көрсету арқылы гендерлік тәрбие аспектісі бой көрсетеді. Қаламгер отбасылық құндылықтарды бәрінен де жоғары қояды.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ғылыми-фантастикалық балалар прозасын технология, отбасылық құндылық, гендерлік тәсіл шеңберінде қарастыруында жатыр. Зерттеу нәтижелері сандық дәуірдегі заманауи технология отбасылық құндылықтар алдында дәрменсіз екендігін көрсетеді.

Тірек сөздер: Д. Мамырбаева, заманауи технология, робот, отбасылық құндылық, гендерлік тәрбие.

Кіріспе

Сандық дәуірдегі жаңа технологиялардың, робототехниканың дамуына байланысты қазіргі қазақ балалар әдебиетінің қоржыны тың тақырыптармен толыға түсуде. «Балаларға арналған әдебиет өскелең ұрпақты өмірді тануға, білім-ғылым алуға, салауатты өмір салтын ұстануға, әдеби кейіпкерлерінің тағдырынан өмір тәжірибесін жинақтауға баулиды» [1]. Бүгінде технологиялық образдарды қолдан жасау көбінесе сүйіспеншілік, мейірімділік, жауапкершілік, ар-ұят, адамгершілік тақылеттес адами құндылықтарды тереңірек ұғыну тәсіліне айналып отыр.

Қазіргі балалар әдебиетінің белді өкілі – Ділдер Мамырбаеваның «Робот. Вирус. Сезім» және «Роботтар отбасы» әңгімелеріндегі робот бейнесі фантастикалық сюжеттің бір элементі ретінде ғана емес, отбасылық құндылықтардың негізгі бастау көзі сипатында көрініс табады. «Робот. Вирус. Сезім» әңгімесінде роботтың сезімді сезіну қабілеті жасанды әлемге қарама-қарсы алынады. Ал «Роботтар отбасы» әңгімесінде кейіпкердің жасаған технологиялық тәжірибесі технология мен адам арасындағы шекараларды ұғынуға жетелейді. Осы әңгімелердегі фантастикалық образдардың сүйіспеншілік, ізгілік, руханият, жауапкершілік тақылеттес ұлттық құндылықтармен сабақтасып келуін туындының басты ерекшелігі деп білеміз. Қаламгердің көркемдік әлемінде заманауи технология дербес құндылық ретінде емес, адам баласының адами қасиеттерін түптеп келгенде отбасылық құндылықтарды дәріптеу құралы ретінде көрініс табады. Робот образы арқылы автор техниканың отбасылық құндылықтарды алмастыра алмайтынын көрсетеді. Механикалық пен руханилықтың бастауы, жасанды мен табиғи нәрсенің қарама-қайшы қойылуы әңгімелерде алдыңғы орынға

шығады. Бұл жазушы Ділдер Мамырбаеваның аталмыш туындыларын қазіргі қазақ балалар прозасының проблематикасын жаңартудың жарқын мысалы ретінде қарастырады. Қазіргі қазақ балалар прозасындағы жаңа көркемдік тенденцияларды зерделеу қажеттілігінен зерттеу өзектілігі туындап отыр.

Материалдар мен әдістер.

Зерттеу нысаны ретінде Д. Мамырбаеваның «Робот. Вирус. Сезім» [2] және «Роботтар отбасы» [3] әңгімелері алынды. Сонымен қатар ауыз әдебиеті үлгілерінен бастап ХХІ ғасырға дейінгі аралықтағы балаларға арналған шығармалар әр сипатта зерттеген Б.Қапасова «Қазақ әдебиетіндегі балалар лирикасы (60-90 жж.)» [4], Ә. Әмірова «Ересектер тобындағы балаларды қазақ балалар әдебиеті арқылы адамгершілікке тәрбиелеу (5-6 жас)» [5], З.Абдуллинаның «Балалар әдебиеті кейіпкерлерінің тілдік тұлғасы (Б. Соқпақбаев, М.Гумеров, М. Қабанбаевтың шығармалары бойынша)» [6], Ә. Аманжол «Қазақ балалар поэзиясы: генеалогия, типология, поэтикалық даму» [7], Қ. Сапарбаева «1950-1970 жылдардағы қазақ балалар әдебиетіндегі көркемдік ізденістер (Әнуарбек Дүйсенбиевтің әдеби мұрасы негізінде)» [8] зерттеу жұмыстары қарастырылды. «Қазіргі қазақ балалар әдебиетінің даму үрдістері» [9] деген ұжымдық монография, Н. Ақыштың «Қазақ балалар әдебиетінің тарихы» [10] деген екі томдық зерттеу еңбектері де назардан тыс қалмады.

Жазушы Д. Мамырбаеваның әңгімелерінде суреттелген технологиялық прогресс мәселесі отбасылық құндылықтармен бірлікте қарастырылады. Екі туындыдағы басты қаһарман робот образы арқылы автор робот пен адамның, техниканың дамуы мен ұлттық құндылықтардың ара қатынасын түсіндіруге талпыныс жасайды. Зерттеуде әдеби талдау, салыстырмалы, семантикалық, мотивтік талдау тәсілдері қолданылды. Әдеби талдау арқылы туындының сюжеті мен композициясы, кейіпкерлер жүйесі, автор ұстанымы айқындалады. Робот образының көркемдік ерекшелігін анықтауға салыстырмалы әдіс көмекке келеді. Робот, жүрек, сезім, вирус, технология образдарының мәнін ашу үшін топтау әдісіне жүгінеміз. Герменевтикалық талдау тәсілі сүйіспеншілік, мейірімділік, ізгілік тәрізді отбасылық құндылықтарды анықтауға, жансыз нәрсеге жан бітіру сарындарын талдау үшін септеседі. «Роботтар отбасы» әңгімесіндегі заманауи технология, отбасылық құндылықтар мәселесінің фольклор мен тәмсіл әңгімелердегі жансыз нәрсеге жан бітіру мотивтерімен ара қатынасын айқындау мақсатында интермәтіндік әдіс көмекке келеді.

Нәтижелер мен талқылау

Заманауи технологиялар мен отбасылық құндылықтардың гендерлік аспектіде Д.Мамырбаеваның «Робот. Вирус. Сезім» және «Роботтар отбасы» әңгімелерінде бедерленуі ғылымның озық жетістіктерін дәріптеуден гөрі адам табиғатының адами қадір-қасиеттерін түсінуге жетелейді. Роботтар, түрлі бағдарламалар, вирустар, жасанды интеллект пен техникалық тәжірибелер адам баласының табиғат әлеміне араласуының шекарасы туралы сауалдар қоюға мүмкіндік беретін жай ғана көркемдік құралдар. Екі әңгіменің негізгі өзегі – технология мен отбасылық құндылықтар төңірегінде тоқайласады. Бір қарағанда сюжет роботтар мен техникалық тәжірибелер айналасында өрбиді. Алайда адамға тән қасиеттерді, отбасылық құндылықтарды робот-адамдар бере ала ма деген сауалдан ішкі қақтығыс пайда болады.

«Робот. Вирус. Сезім» әңгімесінде оқиға роботтар мекен еткен Галактика ғаламшарынан өрбиді. Автор «Бетегелі белі жоқ, айдын шалқар көлі жоқ, тау, тас аралайтын жолы жоқ, газ бен тозаң тұмандықтарының темір адамдарын Құдай жаратпаған. Олар Алладан аманатқа жан алмаған. Қазан-ошақтары, үйжайлары жоқ. Ана тілі, ата тілі дегенді білмейді. Кие ұрады, кесір тиеді деген ұғымға бас қатырмайды, сол себепті ме, мінездері рақымсыз. Тостаған көзді, сапитаяқтай ерінді, тұяқтары от орнындай, қаудырқұлақ роботтар...» [2] деп суреттейді. Роботтар мекенін сипаттау арқылы автор ұлттық құндылықтарды, адамгершілік мәселелерін алға тартады. Роботтар адам бойында бар сезім атаулыдан жұрдай. Оларда «ана тілі, ата тілі» деген ұғым жоқ. «Кие ұрады, кесір тиеді» деп тіпті ойламайды да. Сондықтан оқиғаның экспозициясынан-ақ технологияның дамуы мен

рухани жұтандық арасындағы қарама-қайшылық көзге бірден түседі. Бір қарағанда галактика ғаламшарындағы тіршілік жұмақтай көрінуі мүмкін. Алайда олардың мекені адамға жылулық бере алатын қасиеттерден ада.

«AI characters tend to be valued for how closely they mimic human empathy and serve human needs. Rarely are they imagined or evaluated on their own terms. However, recent narratives have begun to shift this pattern, allowing AI protagonists to develop identities shaped by experience and find agency without fully aligning with human ideals» [11].

Оқиға желісінің дамуына пандемияның таралуы туралы хабар түрткі болады. Осы хабардан соң роботтар комиссия құрып, карантин мен алдын алу шараларын, роботтардың бағдарламаларын ауыстыру, халықаралық ұйымдарға жүгіну мүмкіндіктерін де талқылай бастайды. Профессор жер әлемінде таралып жатқан тәж вирусының Галактика ғаламшарына қалай келгенін, кім әкелгенін анықтауды талап етеді. Жерге барып келген роботты дұрыс оқшауламады деп кінә артады.

Автор пандемия жайлаған кезеңнің шындығын роботтар әлеміне қаз-қалпында беруге тырысады. Алайда шындықты барынша абсурдтық деңгейдің шырқау биігіне көтеріп жібереді. «Бұл эпидемия жайылса, қорымыз үш аптаға ғана жетеді. Онда біз Жердегі Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымымен, АҚШ-тағы аурулардың алдын алу және бақылау орталығымен, Халықаралық Вена университетімен байланыс жасап, қаражат сұраймыз. Сөйтіп жүріп нәпсісі иманын жейтін адамдарға айналып кетпейік, - деген профессордың даусы зілді шықты» [2]. Сезімнен ада роботтардың вирус, қаржыландыру, статистикалық есептер, көмекке жүгіну турасындағы талқылаулары әсерлі берілген. «Нәпсісі иманын жейтін» адамдарға айналып кетпеу туралы профессор пікірі медициналық мәселенің бірден адамгершілік арнасына ойысқанын көрсетеді.

Әңгіменің атауына келсек, атауының өзі «робот», «вирус», «сезім» деген үш сөзден тұрады. Бұл түзілім әңгіменің ішкі логикасынан хабардар етеді. Әу баста ең қауіпті нәрсе вирус болып көрінеді, біртіндеп қауіп бұлты роботқа ауысады, соңында ең қауіптісі – сезім болып шығады. Бұл журналист Неоның бойынан бірден байқалады. «Мына бикешке қарап, «сол рас екен ғой» деп ойлап үлгергенінше, электрон көзі Неоға жалт қараған. Айналасына жарқ-жұрқ еткен от шашырады. Мұның жүрегі шыдас бермей, қысқа тұйықталудан өшіп-жанып, өшіп-жанып тұрып алды. Темір денесі дірілдеді. Жүрек тұсын дыз еткізіп бір нәрсе қарып өткендей болды. Роботтарды сүргінге салып қойған бел қайыстырардай болған тажал ауру есінен шықты» [2]. Әдемі әйел-роботты көргенде Неоның жағдайы күрт өзгереді. Ішкі тетіктері қыза бастайды, денесі дірілдеп, жүрегі дүрсілдеп, қатты соғып, бағдарламалаудан жаңылысады. Оның осы жай-күйін техникалық жүйе зақымданудан немесе вирус жұқтырудан деп болжам жасайды. Бірақ оның денесін салқындатса да, қайта бағдарламалау жасаса да көмегі болмайды.

Көркемдік жағынан қарағанда бұл үзілімде екі қабат – техникалық және сезімдік қабат түзіледі. Адамның ғашық болу сезімі қызу, қысқа тұйықталу, шам, бағдарлама сияқты техникалық ұғымдармен түсіндіріледі. Бұл әңгімеге комикалық эффект көлеңкесін түсіргенмен, сезімді техникалық зақымданумен түсіндіру мүмкін емес деген ой қылтияды. Айталық, мамандар Нео денесін боршалап тастап, оның жүрегін, көру қабілетін, ішкі құрылымын, түгел тетіктерін тексергенде ақау таба алмайды. Осы ретте автор саналы тіршілік иесінің ішкі табиғатының күрделілігімен бетпе-бет келгенде ақыл-ой мен техникалық білімнің шектеулі әрі дәрменсіз екендігін алға тартады.

Әңгіме соңында конструктордың роботтарға «махаббат өзекшесін», «мейірім хрусталін», «сүю сұйықтығын» салғаны анықталады. Алайда бұл детальдардың символдық мәнінен гөрі техникалық маңызы басым түседі. Автор адамгершілік категорияларын заттандыру арқылы сүйіспеншілік пен мейірімділікті адамға ғана тән қасиеттер екенін ұғындыруға тырысады. Оқиға сюжетінде вирус біріншіден, роботтарға қорқыныш сезімін тудыратын ауру, екіншіден машинаның қалыпты жұмыс істеу тәртібін бұзатын сезім

мағынасында жұмсалады. Өйткені сүйіспеншілік сезімі роботтардың ақыл-ой әлеміне ену арқылы олардың тіршілік ету қағидаларын бұзады.

Әңгіменің негізгі идеялық өзегі профессордың соңғы ойынан кейін ашыла бастайды. Профессор «Роботтар адамға қауіп әкеле ме, әлде адам роботқа қауіп туғыза ма» деген сауалға жауап іздейді. «These questions reflect ongoing debates within the field and foreshadow Floridi's consideration of whether AI systems can possess genuine moral agency or simply simulate ethical behavior» [12].

Ар мен ұят арқылы жеңе алатын, арсыз тілектерді сүйіспеншілік пен мейірімділікпен алмастыруға қабілетті машина мен адамдарды салыстырады. Сөйтіп ғылыми фантастиканың оппозициясына қайта мән беріледі. Әдетте робот адамзат үшін ең үлкен қауіп болып саналатын еді. Ал Д. Мамырбаеваның әңгімесінде керісінше жағдай орын алады. Сезімді сезіне білетін машина рухани жолдан тайған адамға қарағанда әлдеқайда адамгершілік жағынан биік қойылады. Демек, роботтың образы сиқырлы айнаның қызметін атқарады. Автор адам баласын жасанды тіршілік иесімен салыстыру арқылы технологияның кемшіліктерін емес, керісінше адамзат қоғамының ішкі қайшылықтарын көрсетуге тырысады.

Ал «Роботтар отбасы» әңгімесінде адам мен қарыштап дамыған технология мәселесі сөз етіледі. «Робот. Вирус. Сезім» әңгімесінде робот тосыннан сезімді сезіне алатын қабілетке ие болса, «Роботтар отбасы» әңгімесінде робот-адам жасау мен оны жасаушының жауапкершілігі оқиғаның негізгі ядросына айналады. Әңгіме желісінде фольклор сарындары әректік ұшырасып қалады. Әңгіме «Құдай көз жасын қабыл алып, ағашқа жан бітіріп, бір сұлу қызға айналдырыпты. Сұлулығы сондай, бетіне қарасаң көзіңнің нұры таяды екен»... Әжесі айтқан көп ертегінің ішінен осы құлағына сіңіп қалыпты» [3] – деп басталады. Темірлан ағаштан түйін түйген шебердің адам мүсінін жасағаны, тігіншінің киім тігіп кигізгені, молданың Құдайдан жан салуын жалбарына тілеуін еске ала отырып, өмірден өткен әке-шешесінің тіріліп келуін армандайды. Кейіпкер отбасылық құндылықты аңсайды. «Семейдегі физика-математика мектебінің оқушылары Мирас пен Нұрболдың домбырашы робот құрастырыпты» деген хабар оны елең еткізеді. Бұл заманауи робототехниканың мәдени өмірімізге еніп жатқанының айқын көрінісі еді. Осылайша әжесінің ертегісіндегі жансыз нәрсеге жан бітірудің байырғы сарыны мен заманауи технологиялық тәжірибелер арасында параллель сызық пайда болады. Темірлан ғылымның мүмкіндіктері туралы ойға шома отырып, өзін дәлме-дәл қайталайтын көшірме-робот жасауды ұйғарады. Ол робот-адамның сыртқы бет-пішіні, пошымы өзіне ұқсас қана емес, сөйлей алатын, қозғалатын, күле алатын, ұрсысуды да білетін, өз эмоцияларын еркін көрсете алатындай етіп жасауға тырысады. Ақыры маңайындағы адамдар өзінен ажырата алмайтындай Темірлан-робот жасап шығарады. Сөйтіп адам мен оның жасанды көшірмесі арасындағы шекара біртіндеп жоғала бастайды. Дәл осы сыртқы ұқсастық арқылы отбасылық құндылық алдыңғы орынға шығады. Темірлан-робот пен Әлидің арасындағы текетірес арқылы оқиға шиеленісіп, қоюлана түседі. Робот Әлидің сұрақтарына жауап беріп отырады де, кенеттен бет-әлпеті өзгеріп, сезімдік бағдарламасы іске қосылып кетеді. Әлидің қызға қаратыла айтылған әділетсіз қорлау сөзінен кейін роботтың жеккөрушілік тетігі оянады. Бұған роботтың реакциясы психологиялық жағынан құптарлық. Оның өзін мұқату ғана емес, бейкүнә қызға жабылған жала қатты ызаландырады. Роботтың бойында әділетсіздікке деген қарсылық бой көрсетеді. Ақыры робот Әлиді ұрып тастайды. Осы ретте автор ұлттық құндылықтарды ту етіп көтереді. Жанды тіршілік иесінің бойында эмоцияның болуы адамшылықтың бар екенін білдірмейді. Өзін-өзі бақылау мен жауапкершілік болмаса әділетсіздікке деген наразылық өшпенділікке, зорлық-зомбылыққа ұласуы мүмкін. Осылайша роботтың образы күрделене түседі. «Өзің ғой, менің программама көп нәрсе жүктеген, осы өмір қандай болса, сондай бол деген, - деп тайталаса жөнеледі» [3]. Темірланның ескертулеріне робот бағдарламаларды өзінің енгізгенін, «өмір қандай болса, сондай бол» деген өзің едің деп айтады. Робот саналы тіршілік иесінің жағымды мінез-құлықтарымен бірге оның ашу-ызасын, көреалмаушылығын, өзге де кемшіліктерін бойына дарытады.

«Роботтар отбасында» көрініс тапқан вирус отбасылық құндылықты дәріптейтін гендерлік тәрбие аспектісін білдіретін. Бұл аспект әсіресе өзінің ата-ана деп ат қойған роботты жасау сәтінде байқалады. Баласы жоқ әйел, қайта тірілген бала туралы әжесінің әңгімесінен кейін Темірлан баласы жоқтарға бала, ата-анасыз жетімдерге ата-ана жасап бергісі келеді. Басында бұл идея гуманистік сипат еншілейді. Әңгіме кейіпкері ғылымның көмегімен адамның жалғыздығын, басындағы қайғы-қасіретін жеңілдеткісі келеді. Ол үшін заманауи технологияға иек сүйеуі қажет болады. Ол өзі жасаған ата-ана-роботты дәстүрлі қазақи ортаға апарады. Темірлан адамның биологиялық немесе сыртқы моделін ғана емес, кәдімгі ауылда тіршілік ететін қазаққа тән ұлттық құндылықтарға ие моделді бағдарламалауға талпынады. Бірақ тәжірибе ол күткендей болмай шығады. Ата-ана-роботтар айналадағы әлеуметтік ортаның кем-кетік кемшілік тұстарын бойларына жылдам сіңіре бастайды.

Ал Темірлан болса ауылдас көршісіне қолдан келген көмегін аямайды. Құнажынды алудан бас тартып, қайтарымсыз ақшалай жәрдем де береді. Ал кейін ол робот-анасының құнажынды алғанын, робот-әкесінің жаман әдеттерін көре бастайды. Дәл осы мезеттен бастап Темірлан бағдарламаға вирустың қалай енгеніне ой жүгіртеді. Бұл ретте вирус инфекция емес, ол қоршаған ортадағы адамгершіліктің деформациясы еді. Қоғамның кемістіктері қолдан жасалған моделдерді де жұқтыруға қабілетті екендігін дәлелдейді. Тіпті ана-роботтың сөзіне еріп өзінің туысына көмектесемін деген уәдесінен таюы да дәлел болады. «Итжығыста анасының айтқанын дұрыс деп ойлап, ауылдан бөтен адамның көзіне түспей аттанып кеткен. Сол осалдығы үшін өзін «қазақ болғанына болайын» деп иттей жек көрген. «Неден қателестім?» деді» [3]. Бұдан біз Темірланның робот адам жасап өзі ісіне өкінгеніне куә боламыз. Демек, технология мәселесі адамзат қоғамының басты жауына айналады. Автор отбасылық құндылық салтанат құрмаған әлеуметтік ортада адами қасиетті ұлықтайтын машина жасау мүмкін емес деген ой тастайды. Бұл адам жасаған роботтың өзінің айналасында болып жатқан оқиғаларға бей-жай қарамай оларды бойына сіңіріп қайталай алатынын дәлелдейді.

Темірланның ішкі ой-толғаныстары өнертапқыш ретіндегі жауапкершілігін көрсетеді. Тәжірибені іске асырудағы техникалық мүмкіндіктер адам бойындағы қасиеттерді қабылдай алмайтындығын біртіндеп түсіне бастайды. Өуелде Темірлан роботтарды құрастырғанда кеудесін мақтаныш кернейді, әлемдік технологиялық жетістіктерге жетуге тырмысады. Өмірінде кездескен кейбір сәтсіздіктерден кейін өз іс-әрекетіне көз жүгірте бастайды. Ол Темірлан-роботтың қаталдық танытқанын, дәстүрлі ұлттық құндылық элементтердің ата-ана-роботтарға енгізу әдісінің өзі күтпеген деформациялануға ұшырағанын еске түсіреді. Осылайша ғылымның мүмкіндіктері мен адами қасиеттердің шекарасында конфликт туындайды. Темірлан адам симулякрин жасау арқылы техникалық білімнің де дәрменсіздік танытатын тұстары бар екенін кеш ұғынады. Сол себепті фантастикалық сюжет ғылыми прогресс туралы этикалық рефлексияның формасына енеді. Жазушы «адам баласы технология жасай ала ма, жасай алса жасаған өнертабысының адамзатқа тигізер пайдасы қаншалықты» деген сауалға жауап іздейді.

Екі әңгімеде де жүрек ұғымы философиялық мәнге ие. «Робот. Вирус. Сезім» әңгімесінде роботтың жүрегі сезім әсерінен қызмет ететін техникалық тетік ретінде сипатталады. Конструктор оның денесіне сүйіспеншілік пен мейірімділікті енгізеді, сол себепті сезім бұл жерде техникалық деталь қызметін атқара алмайды. Ал «Роботтар отбасы» әңгімесінде жүрек образын автор әженің тәмсіл әңгімесі арқылы астарлап жеткізеді. Осы тәмсіл әңгімені естіген соң Темірлан сүйіспеншілік пен мейірімділікке толы жүректі қолдан жасау мүмкін емес деген байламға келеді.

«Роботтар отбасы» әңгімесінде қиял мен фольклорлық дәстүр элементері көптеп ұшырасады. Әжесінің ертегілері мен тәмсіл әңгімелері кейіпкердің рухани өсу кезеңдеріне бағдар береді. «Ұста ағаштан адамның денесін айнытпай жасап шығарды, тігінші әдемі киім кигізді. Оны жаны жоқ демесең, адамнан айнымай қалады. Молда: «енді осы ағашқа жан

бітірсең екен» деп Құдайға жалбарынатын ертегі ше...» [3]. Бұл ертегі робот адам жасауға себеп болады.

«Тобықбайдың әйелі өмірі бала көтермепті. Өзі момын, адал адам екен. Баласының жоқтығына зарланып күнде жылайды екен. Бір күні нан пісіру үшін илеген қамырдан бір баланың бейнесін жасайды да, сырттағы жер ошаққа от жағуға шығады. Үйге қайтып кірсе, әлгі бала ғып жасап кеткен қамыры жоқ. Оның орнында аппақ сазандай бір ұл екі өкшесімен жер тепкілеп жылап отырады. Әлгі қамыр балаға айналып кетіпті. Оған бесік той жасап, ел жинап Нанберген деп ат қояды?!» [3] деп басталатын ертегісі баласы жоқтарға бала, анасы жоқтарға ана жасау туралы ойдың келуіне себепкер болады.

«Жүрегімдегі әрбір әжім талшығынан жұлып алып елге берген махаббатым. Жамаулар – өзге адамдардың өз жүрегінен маған жұлып бергендері. Жыртық, жамаудың бәрін аялаймын. Себебі ол менің адамдармен бөліскен мейірімім. Жүрегімнің кейбір тұстары тесік болып тұрса – ізгіліктің жауапсыз қалған тұстары. Бір кездері оның да қайтарымы болар, болмаса ол да мен үшін сабақ. Онсыз өмір қызық болмас еді ғой» депті [3]. Бұл тәмсіл әңгіме бүкіл шығарманың қорытындысы іспетті. «Ізгі, адал, рахымшыл, жұмсақ, мейірімді жүрек – Алладан» деп түйіндейді автор.

Жоғарыда келтірілген үш интермәтін бірыңғай композициялық жүйені құрайды. Бірінші ертегі жасанды тіршілік иесін жасауға жола ашады, ал екіншісі айрандай ұйып отырған отбасы мүшелерін жасауға болады, ал үшінші тәмсіл әңгіме тәжірибе жасау үшін технологияның құндылықтар шекарадан аса алмайтындығын көрсетеді. Демек, фольклорлық дәстүр заманауи технологияға қарсы шықпайды. Керісінше техникалық прогрестің адамгершілік жағын түсіндіруге септеседі. Автор заманауи технология роботтарды, тетіктерді қалай жасауға болатынын, ал дәстүрлі рухани мәдениет адамды адам ететін қасиеттерді түсіндіреді деген тұжырым жасайды.

Екі әңгімеде де фантастикалық әлем қазіргі заманмен тығыз байланыста қарастырылған. Автор роботтар әлемін суреттеу арқылы қоғамда орнығып алған кейбір кемшіліктерді көрсетуге тырысады. «Робот. Вирус. Сезім» әңгімесінде ғылыми орталықтар мен зауыттардың салтанатты түрде ашылатынын, алайда қоғамдағы дағдарыс аталмыш мекемелердің тиімділігіне күмән туғызатындығы профессордың ойымен беріледі. Табиғи ресурстар туралы сауалға да олардың бұрын болғанын, бірақ сатылып кеткені жайында жауап беріледі. Мұндай детальдар әңгімеге ирониялық сипат береді. Демек, әңгімелердегі фантастикалық кейбір үзілімдер роботтар ортасынан ғана хабар беріп қоймайды, қазіргі қоғамның кемшін тұстарын астарлап жеткізеді.

«Роботтар отбасы» әңгімесінде қоғамға деген сыни көзқарас полициямен болған оқиғада бас көтереді. Темірланды қылмыс жасады деп айыптап тұрған полиция қызметкерінің көзқарасы ол туысқанына қоңырау шалғаннан кейін бірден өзгереді. Сол адамды аяқ астынан адал, мейірімді адам деп сипаттай жөнеледі. Осы ретте автор қазіргі қоғамдағы таныстықтың ықпалын астарлап береді.

Пранк жасағандарға қатысты оқиғада сатиралық сипат басымдық танытады. Олардың жасаған іс-қимылдарын тәртіп бұзушылық деп санаған Темірлан-робот жас жігіттерді полицияға апарды. Өйткені оған қоғамдық тәртіпсіздікке қарсы тұратын бағдарлама енгізілген еді. Осы арқылы автор қазіргі медиамәдениеттегі адамгершілік шекаралардың үзілудің аз-ақ алдында тұрғанын көрсетеді. Адамдар әншейін қалжың деп санайтын қайсыбір әрекеттердің өзгелерге зияны тиіп жатуы мүмкін екендігін қатты қадап ескертеді. Ал робот болса өз бағдарламасына сәйкес шешім қабылдайды. Сөйтіп робот адамдардың кейбір келеңсіздіктерін көрсететін бақылаушы образын иеленеді. Қалыпты жағдай деп саналып келген қайсыбір нәрселердің шын мәнінде адамгершілікке сай келе бермейтінін ұғындырады.

Қарастырылып отырған әңгімелер қазіргі балалар әдебиетінің тақырыптық және жанрлық көкжиегінің кеңейіп, қанатын кеңге жайып келе жатқанын көрсетеді. Балалар әдебиетінде бағзыдан бар жақсылық пен жамандық, сүйіспеншілік, әділеттілік, ізгілік,

мейірімдік тақылеттес ұлттық құндылықтар бұл әңгімелерде технологиялық және фантастикалық образдар арқылы соны көркемдік өрнекпен бедерленеді.

Робот тақырыбының әдебиетімізге енуі цифрландыру мен жасанды интеллектінің қарқынды дамуы кезеңінде өмір сүріп жатқан жас оқырмандарды ұлттық құндылықтарға біртабан жақындата түседі. Балаларға етене жақын әлемді, роботтар ортасын суреттей отырып, адами қасиеттерді бойларына сіңіруге тырысады. Сондықтан да жазушы жаңа технологияларды әңгімелеріне арқау етсе де, ұлттық дәстүрден қол үзбейді. Робототехника әже айтқан ертегі, тәмсіл әңгімелермен, ауыл тіршілігімен, отбасылық құндылықтармен бір көркемдік кеңістікте суреттеледі. Жазушы заманауи тақырыптарды ұлттың дүниетанымы мен адамгершілік қасиеттермен сабақтастыра бедерлеуге ұмтылады.

Технологияның дамуы маңызды ма, әлде адам құндылықтары негізінде даму маңызды ма; мейірімділікті бағдарламалауға бола ма; сезіну қабілеті роботты саналы тіршілік иесі ете ала ма деген әңгіме өзегіндегі сауалдар қою арқылы автор жас оқырмандарға біржақты даяр жауап ұсынбайды, өздері ойлануға күш салады.

Д. Мамырбаеваның «Робот. Вирус. Сезім» және «Роботтар отбасы» әңгімелеріндегі жаңа технология адамның рухани болмысын көркемдік тұрғыдан зерделеу тәсілдерінің бірі. Туындылардағы робот, бағдарлама, вирус, жасанды жүрек ұғымдары жалаң техникалық термин мағынасында қолданылмайды, ғылыми-техниканың даму мәселелерін сүйіспеншілік, мейірім, ар-ұят сынды мінез-құлық қасиеттерімен байланысты береді. Технологияның дамыған заманында адам бойындағы ізгілік, мейірімділік сияқты қасиеттердің алға шығатынын көрсетеді.

Қорытынды

Д. Мамырбаеваның «Робот. Вирус. Сезім» және «Роботтар отбасы» әңгімелерінде заманауи технология ғана сөз етіліп қоймайды, сонымен қатар отбасылық құндылықтар параллель суреттеледі. Жазушы әңгімелерінде заманауи технологиялар фантастикалық әлемнің бір бөлігі ғана емес, адам мен қоғамның негізгі мәселелерін көтеретін көркемдік құрал ретінде қызмет етеді. Автор технологиялық прогрестің жақсы жақтарымен зиянды жақтарын да көрсетуге тырысады. Робот адамға ұқсаған сайын ол адамның жақсы қасиеттерімен қатар ашуланшақтық, қатыгездік сияқты жаман мінез-құлықтар да қылаң береді. Кейіпкер техникалық бағдарламаның жасанды тіршілік иесінің бойында адами қасиеттер болуына кепіл бола алмайтынын кеш түсінеді.

Екі туындыда да айтылар ой – техникалық прогресс адамның мүмкіндіктерін шектемегенмен, рухани құндылықтарын жетілдіруге кепіл бола алмайды дегенге келіп саяды. Оның үстіне адам қолымен жасалған қайсыбір технология болсын сол қоғамның құндылықтарын, артықшылықтары мен жетістіктерін көрсете алады.

Қорыта айтқанда, аталмыш әңгімелер балалардың ойлау жүйесін дамытып, танымдық деңгейін арттыруға септігін тигізері сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Орда Г. Қазіргі қазақ балалар әдебиеті (1991-2021): Монография. – Алматы: «Тоғанай», 2024. – 320 б.
2. Мамырбаева Д. Робот. Вирус. Сезім. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://bilim-all.kz/article/21935>. – (қаралған күні: 25.08.2026).
3. Мамырбаева Д. Роботтар отбасы. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://bilim-all.kz/article/21939>. – (қаралған күні: 25.08.2026).
4. Қапасова, Б. Қ. Қазақ балалар лирикасы (60–90 ж.): оқу құралы. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2004. – 126 б.
5. Әмірова Ә. Ересектер тобындағы балаларды қазақ балалар әдебиеті арқылы адамгершілікке тәрбиелеу (5-6 жас): Педагогика ғылымд. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дис. авторефераты (13.00.01) // ҚР БМ, Ы.Алтынсарин атынд. Қазақ білім проблемалары ин-ты. – Алматы, 1994. – 24 б.

6. Абдуллина З. Балалар әдебиеті кейіпкерлерінің тілдік тұлғасы (Б.Соқпақбаев, М. Гумеров, М. Қабанбаевтың шығармалары бойынша): Филология ғылымд. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дис. авторефераты (10.02.02) // А.Байтұрсынұлы атынд. Тіл білімі ин-ты. – Алматы, 2008. – 30 б.
7. Әлтай А.Д. Қазақ балалар поэзиясы: генеологиясы, типологиясы, поэтикалық дамуы: Монография. – Астана: Фолиант, 2009. – 384 б.
8. Сапарбаева Қ. 1950-1970 жылдардағы қазақ балалар әдебиетіндегі көркемік ізденістер (Әнуарбек Дүйсенбиевтің әдеби мұрасы негізінде): Филология ғылымд.канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дисс. авторефераты,10.01.02 // Қ.А.Ясауи атынд.ХҚТУ. – Алматы, 2009. – 30 б.
9. Қазіргі қазақ балалар әдебиетінің даму үрдістері (1991-2021 жж.): ұжымдық монография. – Алматы: Литера-М, 2022. – 288 б.
10. Ақыш Н. Қазақ балалар әдебиетінің тарихы 2- том. – Алматы: Evo Press, 2022. – 348 б.
11. Hamilton R., Piper C. The evolution of AI characters in children’s literature // *Leaf Journal*. – 2025. – Vol. 3, No. 1. – DOI: <https://doi.org/10.58091/229g-f020>
12. Floridi L. The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 224 p.

References

1. Orda G. Qazirgi qazaq balalar ádebieti (1991–2021): Monografiya [Modern Kazakh Children’s Literature (1991–2021): Monograph]. – Almaty: Toǵanaı, 2024. – 320 p. (in Kazakh)
2. Mamyrbayeva D. Robot. Virus. Sezim [Robot. Virus. Feeling]. [Internet]. Available from: <https://bilim-all.kz/article/21935>. [cited 2026 Aug 25] (in Kazakh)
3. Mamyrbayeva D. Robottar otbasy [A Family of Robots]. [Internet]. Available from: <https://bilim-all.kz/article/21939>. [cited 2026 Aug 25] (in Kazakh)
4. Qaprasova BQ. Qazaq balalar lirıkasy (60–90 j.): Oqu quraly [Kazakh Children’s Lyrics (1960s–1990s): Textbook]. – Pavlodar: EKO, 2004. – 126 p. (in Kazakh)
5. Ámirova Á. Ereskep tobındaǵy balalardy qazaq balalar ádebieti arqyly adamgershilikke tárbielý (5–6 jas): Pedagogika ǵylymd. kand. ǵylymı dáréjesin alý úshin daıynd. dis. avtoreferaty (13.00.01) [Moral Education of Children Aged 5–6 Through Kazakh Children’s Literature: Abstract of Dissertation for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences (13.00.01)]. – Almaty, 1994. – 24 p. (in Kazakh)
6. Abdýllina Z. Balalar ádebieti keıpkelerleriniń tildik tulǵasy (B. Soqpaqbaev, M. Gýmerov, M. Qabanbaevtyń shyǵarmalary boyynsha): Filologiya ǵylymd. kand. ǵylymı dáréjesin alý úshin daıynd. dis. avtoreferaty (10.02.02) [The Linguistic Personality of Characters in Children’s Literature: Abstract of Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences (10.02.02)]. – Almaty, 2008. – 30 p. (in Kazakh)
7. Áltai AD. Qazaq balalar poeziyası: geneologiasy, tipologiasy, poetikalıyq damýy: Monografiya [Kazakh Children’s Poetry: Genealogy, Typology, and Poetic Development: Monograph]. – Astana: Foliant, 2009. – 384 p. (in Kazakh)
8. Saparbayeva Q. 1950–1970 jyldardaǵy qazaq balalar ádebietindegi kórkemdik izdenister (Á. Dúisenbievtiń ádebi murasy negizinde): Filologiya ǵylymd. kand. ǵylymı dáréjesin alý úshin daıynd. dis. avtoreferaty (10.01.02) [Artistic Explorations in Kazakh Children’s Literature of the 1950s–1970s: Abstract of Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences (10.01.02)]. – Almaty, 2009. – 30 p. (in Kazakh)
9. Qazirgi qazaq balalar ádebietiniń damý úrdisteri (1991–2021 jj.): Ujymdyq monografiya [Development Trends in Contemporary Kazakh Children’s Literature (1991–2021): Collective Monograph]. – Almaty: Litera-M, 2022. – 288 p. (in Kazakh)
10. Aqysh N. Qazaq balalar ádebietiniń tarıhy. 2-tom [History of Kazakh Children’s Literature. Vol. 2]. – Almaty: Evo Press, 2022. – 348 p. (in Kazakh)

11. Hamilton R, Piper C. The evolution of AI characters in children's literature. Leaf Journal. 2025;3(1). – DOI: 10.58091/229g-f020
12. Floridi L. The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 224 p.

Ж. Секей*, Г.Б. Саганаева

Шәкәрім университет,

071412, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Глинки, 20 А

*ORCID: 0000-0002-0984-7860

*e-mail: janbota2010@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: АСПЕКТ ГЕНДЕРНОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос современных технологий и семейных ценностей в современной детской литературе. В эпоху передовых технологий актуальность исследования обусловлена интересом к произведениям, отражающим искусственный интеллект и робототехнику. Цель статьи – выявить способы передачи семейных ценностей и таких качеств, как любовь, доброта, милосердие, роботам-людям, созданным посредством программирования в произведениях писательницы Д. Мамырбаевой. Обсуждается влияние семейных ценностей на воспитание юных читателей, особенно в отношении образов отца-робота и матери-робота, с акцентом на роли мужчин, женщин и детей в семье.

Исследование показывает, что современные технологии в произведениях служат не только в плане сюжета и фантазии, но и для продвижения семейных ценностей и моральных качеств. В рассказе «Робот. Вирус. Чувство» мир роботов и роботизированных персонажей ассоциируется с понятиями любви, доброты и милосердия, подчеркивая, что человеческие добродетели и чувства всегда стоят выше технологий и любого программирования. А образы отца-робота, матери-робота и ребенка-робота в рассказе «Семья роботов» показывают, что они не могут в полной мере передать семейные ценности. В то же время, аспект гендерного воспитания проявляется в показе места матери, отца и ребенка в семье. Писательница ставит семейные ценности превыше всего.

Научная значимость исследования заключается в рассмотрении детской научно-фантастической прозы в рамках технологий, семейных ценностей и гендерного подхода. Результаты исследования показывают, что современные технологии в цифровую эпоху не способны заменить семейные ценности.

Ключевые слова: Д. Мамырбаева, современные технологии, робот, семейные ценности, гендерное воспитание.

Zh. Sekey*, G. Saganaeva

Shakarim University,

071412, Republic of Kazakhstan, Semey, 20 A Glinka Street

*ORCID: 0000-0002-0984-7860

*e-mail: janbota2010@mail.ru

MODERN TECHNOLOGIES AND FAMILY VALUES IN CHILDREN'S LITERATURE: THE ASPECT OF GENDER EDUCATION

Abstract. This article examines the issue of modern technologies and family values in contemporary children's literature. In this era of cutting-edge technologies, the relevance of this study stems from the interest in works that depict artificial intelligence and robotics. The purpose of the article is to identify ways in which family values and qualities such as love, kindness, and compassion are conveyed to human-like robots created through programming in the works of author D. Mamyrbayeva. The article discusses the influence of family values on the upbringing of young readers, particularly with regard to the images of the robot father and robot mother, with an emphasis on the roles of men, women, and children within the family.

The study shows that modern technology in literary works serves not only to advance the plot and stimulate the imagination, but also to promote family values and moral qualities. In the short story «Robot. Virus. Feeling», the world of robots and robotic characters is associated with the concepts of love, kindness, and compassion, emphasizing that human virtues and emotions always prevail over technology and any form of programming. Meanwhile, the images of the robot father, robot mother, and robot child in the story «The Robot Family» show that they cannot fully convey

family values. At the same time, the aspect of gender education is emphasized by depicting the roles of the mother, father, and child within the family. The author places family values above all else.

The scientific significance of this study lies in its examination of children's science fiction prose within the framework of technology, family values, and a gender-based approach. The results of the study show that modern technologies in the digital age are unable to replace family values.

Keywords: D. Mamyrbayeva, modern technology, robot, family values, gender education.

Авторлар туралы мәліметтер

Секей Жанбота* – филология ғылымдарының кандидаты, «Шәкәрім университеті» КеАҚ, қазақ филологиясы кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: janbota2010@mail.ru, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0984-7860>.

Сағанаева Гүлнур Бейсембаевна – филология ғылымдарының кандидаты, «Шәкәрім университеті» КеАҚ, қазақ филологиясы кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Семей, e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1538-5348>.

Сведения об авторах

Секей Жанбота* – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры казахской филологии НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: janbota2010@mail.ru, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0984-7860>.

Сағанаева Гүлнур Бейсембаевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры казахской филологии НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, Семей, e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1538-5348>.

Information about authors

Zhanbota Sekey* – candidate of philological sciences, senior lecturer of the department of Kazakh Philology of the NJSC «Shakarim University», Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: janbota2010@mail.ru, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0984-7860>.

Gulnur Saganaeva – candidate of philological sciences, senior lecturer of the department of Kazakh Philology of the NJSC «Shakarim University», Republic of Kazakhstan, Semey, e-mail: gulnursaganaeva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1538-5348>.

Редакцияға енуі 20.08.2026

Жариялауға қабылданды 29.09.2026

[https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3\(7\)-15](https://doi.org/10.53360/3080-3861-2026-3(7)-15)
FTAMP: 17.01.09

Қ.К. Мәдібаева

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко к-сі, 28
ORCID: 0000-0002-2396-1467
e-mail: Kapi-51@mail.ru

АБАЙ ТЕКСТОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ТЫҢ ДЕРЕК

Аңдатпа. Мақалада Абай мұрасының мәтіндік нұсқаларын зерттеудегі тың деректер мен оларды ғылыми айналымға енгізудің маңызы қарастырылады. Негізгі назар Тұрсын Жұртбайдың «Білмей мұны жазған жоқ» еңбегінде қамтылған, бұрын ғылыми айналымға кеңінен түспеген Шығыс Түркістан аймағындағы екі қолжазбаға аударылады. Зерттеуде Шерияздан Марсековтің «Абай Құнанбайұлының тәлімдері. Шәкәрім Құдайбердіұлының тәлімдері» және аты беймәлім хаткер-кәсіптің «Абай өлеңдерінің көшірмелері» қолжазбаларының сақталу тарихы, құрылымы, жазу ерекшеліктері, 1909 жылғы жинақпен және өзге мәтіндік нұсқалармен арақатынасы сөз болады. Мәтіндік салыстыру, қолжазба сипаттамасы, жазу үлгілерін тарихи-тілдік тұрғыдан саралау әдістері негізінде Абай өлеңдерінің түпмәтінін анықтауға әсер ететін факторлар көрсетіледі. Жеке сөздердегі, қосымшалардағы,